

Erling Bjøls opgør med Lenins imperialismeteori - en kam
med vejrmøller.

Erik Christensen

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/po/po_0004-PDF/po_0004_92544.pdf

pdf genereret den : 24-1-2006

Erik Christensen
stud.scient.pol.

Erling Bjøls opgør med Lenins imperialismeteorier - en kamp
med vejrmøller.

I. Indledning.

I de seneste års universitetsdebat er begrebet fagkritik dukket op. Man har efterhånden hørt mange, der har efterlyst en fagkritik i fagene samfundsfag og statskundskab, uden at det indtil nu er blevet til meget. På Institut for Statskundskab begyndte for snart to år siden den til tider frugtesløse debat om værdirelativismen i teori og praksis. Rent teoretisk var det begrænset, hvor langt man kunne komme, men rent praktisk viste den, hvor snævre vilkår en fagligpolitisk debat har på instituttet. Senere har fagrådet for statskundskab holdt en fagkritikweekend, som på flere punkter må siges at være vellykket, når man tager i betragtning, at det især var yngre 1.dels studerende, som stod for arrangementet og de fleste indlæg. Flertallet af 2.dels studerende synes derimod at have været uinteresserede eller uforstående overfor begrebet fagkritik. Derudover bør man nævne, at fagkritiske problemstillinger har været bragt frem på flere undervisningshold og i seminarer. Blot kedeligt at den spredte fagkritik ikke har givet sig udslag i flere helt konkrete studier af problemstillinger i fagets forskellige discipliner.

Arsagerne hertil er sikkert mange - jeg vil kun fremdrage to, som jeg tror, er væsentlige. Fagkritik er, hvis det skal forstås som ideologikritik et meget krævende arbejde, når det skal gøres ordentligt. Ideologikritikkens opgave er nemlig at påvise den herskende socialvidenskabelige litteraturs uvidenskabelighed og værdibundethed på én gang. God gammeldags uvidenskabelighed, forstået som manglende evne til at læse, åbenlyse misforståelser, selektiv behandling af en helhedsargumentation eller forsøg på at tillægge en modstander argumenter, som han aldrig har udtalt, alt dette findes stadig i vore lærebøger - jeg vil nedenfor analysere et grelt

Erik Christensen
stud.scient.pol.

Erling Bjøls opgør med Lenins imperialismeteorier - en kamp
med vejrmøller.

I. Indledning.

I de seneste års universitetsdebat er begrebet fagkritik dukket op. Man har efterhånden hørt mange, der har efterlyst en fagkritik i fagene samfundsfag og statskundskab, uden at det indtil nu er blevet til meget. På Institut for Statskundskab begyndte for snart to år siden den til tider frugtesløse debat om værdirelativismen i teori og praksis. Rent teoretisk var det begrænset, hvor langt man kunne komme, men rent praktisk viste den, hvor snævre vilkår en fagligpolitisk debat har på instituttet. Senere har fagrådet for statskundskab holdt en fagkritikweekend, som på flere punkter må siges at være vellykket, når man tager i betragtning, at det især var yngre 1.dels studerende, som stod for arrangementet og de fleste indlæg. Flertallet af 2.dels studerende synes derimod at have været uinteresserede eller uforstående overfor begrebet fagkritik. Derudover bør man nævne, at fagkritiske problemstillinger har været bragt frem på flere undervisningshold og i seminarer. Blot kedeligt at den spredte fagkritik ikke har givet sig udslag i flere helt konkrete studier af problemstillinger i fagets forskellige discipliner.

Arsagerne hertil er sikkert mange - jeg vil kun fremdrage to, som jeg tror, er væsentlige. Fagkritik er, hvis det skal forstås som ideologikritik et meget krævende arbejde, når det skal gøres ordentligt. Ideologikritikkens opgave er nemlig at påvise den herskende socialvidenskabelige litteraturs uvidenskabelighed og værdibundethed på én gang. God gammeldags uvidenskabelighed, forstået som manglende evne til at læse, åbenlyse misforståelser, selektiv behandling af en helhedsargumentation eller forsøg på at tillægge en modstander argumenter, som han aldrig har udtalt, alt dette findes stadig i vore lærebøger - jeg vil nedenfor analysere et grelt

eksempel på den slags. Uvidenskabelighed, forstået som partielle sammenstillinger af usikre og tilsyneladende data uden mindste redegørelse for videnskabsteoretiske overvejelser eller for projektets placering i forhold til en større sammenhæng eller teori, findes der ligeledes mange eksempler på i vore studier. Der ligger med andre ord nok af opgaver forude for de studenter, der har en tålmodighed, viden og metode til at afsløre de nuværende lærebogers ideologiske tendenser og funktioner. En anden vigtig årsag til den manglende fagkritiske aktivitet kan sikkert søges i den manglende tradition for at føre faglige-politiske debatter både blandt lærerne indbyrdes og mellem lærere og studenter. Det ideelle billede af et videnskabeligt miljø som et permanent debatterende, inspirerende og gensidigt kontrollerende miljø står i skærende kontrast til den uideale virkelighed på instituttet, hvor man af og til ligefrem kan mærke angst og pinlighed ved faglige debatter og konfrontationer.

Hvorfor ikke vedkende sig, at de tilløb til faglige debatter og konfrontationer, vi har oplevet de senere år mere eller mindre er afspejlinger af sociale konflikter i vort samfund. De er både naturlige og nødvendige for en videreudvikling af samfundsvidenskaberne.

Den megen tale om fagkritik, uden at det har givet sig ret mange konkrete udtryk, har sikkert fået mange lærere og studenter til at se det som et slagordsmæssigt modefænomen uden ret mange realiteter bag. Højtrøstede mindretal blandt studenter og lærere har meget abstrakt talt om, at der sker en "borgerlig indoktrinering" i universitetsundervisningen. Men hvor er "beviserne" og "analyserne" blevet af? Således spørger de mere tilbageholdende, de som stadigvæk tror, at universitetet bør være og har været en passiv, analyserende tilskuer til det øvrige samfund - og med en vis ret.

Jeg vil i det følgende give et konkret eksempel på, hvor galt det står til på vores lille institut - hvor uvidenskabelig en lærebog kan være - hvor kraftig den ideologiske tilsløring er. Jeg vil med andre ord forsøge, at levere en del af "beviset" på, at universitetsundervisning

også er "borgerlig indoktreining" - at vise, at der er konkrete realiteter bag den mere abstrakte tale.

11. Erling Bjøls behandling af imperialismeteorier i faget international politik.

I professor Erling Bjøls 3 nye kompendier om international politik¹⁾ stilles en skitse op til anskuelse af den internationale politik på tre analytiske niveauer: det internationale system, statsadfærdens og beslutningens. De to første kompendier omhandler de to første niveauer, mens det tredje niveau beslutningsanalysen sikkert vil blive behandlet i et fremtidigt kompendium. Det tredje kompendium vedrørende den internationale politiks økologi omhandler en række analytiske kategorier eller parametre, som gør sig gældende på alle tre analytiske niveauer. Disse kategorier er: geografiske parametre, teknologi, det økonomiske system, samfundsstrukturer og værdi systemer.²⁾ En redegørelse for forskellige imperialismeteorier og begrebet imperialism gives især³⁾ i økologikompendiet, hvor forholdet mellem politik og økonomi diskuteres.⁴⁾

Jeg vil senere i artiklen komme ind på hensigtsmæssigheden i den sondring mellem økonomi og politik, som her foretages, og i det hele taget angribe den form for aspektbetragtning og analytiske sondringer, som ligger bag hoveddispositionen i økologikompendiet. Før jeg går over til det, vil jeg vise, hvor fejlagtig og grotekts en fortolkning Bjøl anlægger på Lenins værk om imperialismen.⁵⁾

1) 1. Internationale politiske systemer. Institut for Statskundskab. Århus Universitet 1969. 2. International politik. Statsaffærd. Akademisk Boghandel 1970. 3. International politik. Økologi. Akademisk Boghandel 1970.

2) Økologi, p. 1.

3) Som påpeget virker økonomien eller det økonomiske system ind på alle analytiske niveauer. Derfor behandles forholdet mellem økonomi og politik også i de to andre kompendier. Se Systemer p. 61-65 og Statsadfærd p. 40-44.

4) Økologi p. 56-75

5) Imperialismen som kapitalismens højeste stadium. Lenins udvalgte værker bd. 6. Tiden, København 1947. p. 48-202.

II.1. Erling Bjøls fortolkning af Lenins værk om imperialismen.

I forsøget på at påvise Bjøls fundamentale fejlfortolkninger af Lenin vil jeg foruden at referere til økologikompendiet holde mig til en nylig udkommet artikel af Bjøl, som behandler samme emne.⁶⁾

1. Den selektive behandling af Lenins teori.

En af de væsentligste indvendinger man kan rette mod Bjøls behandling af Lenins imperialismeteorien er det meget korte og upræcise referat, der gives af de væsentlige træk i teorien.⁷⁾ Når man iøvrigt ser på, hvor hyppigt lange citater fra forskellige forfattere bringes i kompendierne, ville det have været mest loyal overfor teorien, at citere Lenins egen definition af imperialismen indeholdende 5 af dens vigtigste kendetegn:

"1. Koncentration af produktion og kapital, der har nået et så højt udviklingstrin, at den har skabt afgjorte monopoler i verdensøkonomien. 2. Bankkapitalens sammensmeltning med industrikapitalen og skabelse af et finansoligarki på basis af denne "finanskapital". 3. Kapitaleksporten til forskel fra vareeksporten, opnår særlig stor betydning. 4. Der opstår internationale monopolistiske kapitalistsammenslutninger, som deler verden mellem sig, og 5. Jordens territoriale opdeling mellem de kapitalistiske stormagter er afsluttet." (min understregning E.C.)⁸⁾

Flere af disse punkter specielt pkt. 1 og 2 og delvis 4 omtales ikke hos Bjøl - han beskæftiger sig næsten kun med kapitaleksporten og den territoriale opdeling af verden (kolonierobringerne). Lenins helhedsteori spaltes af Bjøl vilkårligt op i en række delteorier, som så søges bekræftet eller afkræftet af senere empiriske undersøgelser.⁹⁾

6) Erling Bjøl: Den økonomiske imperialismeteorien. National-økonomisk Tidsskrift 1970, 108 bd. 1-2 heft. p.35-45.

7) Økologi p. 60 og Nat. Tidskr. p. 36.

8) Imperialismen. p. 151

9) Økologi. p. 61

Visse aspekter af en helhed trækkes altså ud til særskilt behandling uden at det fremgår af teksten, at de indgår i den store helhed, som definitionen udgør. Men samtidig tillægges delteoriernes postulater, som Lenin aldrig har fremsat. Dette vil senere blive vist. En afkræftelse af disse kunstige delteorier tages så til slut som en tilbagevisning af Lenins samlede teori. Metoden gør i høj grad vold på Lenins teori. Imperialismen var for ham en række indbyrdes sammenhængende træk ved en kapitalistisk epoke, som nødvendigvis måtte ses i en helhed.

Bjøl synes desuden overhovedet ikke at have fattet de forskellige stadier eller faser i kapitalismens historie, som Lenin tentativt opstiller og nærmere bruger til en nøjere karakteristik af imperialismens stadium. Efter Lenins typologisering bliver kapitalismen først til imperialismen ca. 1900 - altså efter de store kolonierobringer i perioden 1875-1900.¹⁰⁾ Det fremgår også tydeligt af pkt. 5 i Lenins definition. Det er selve overgangsfasen til imperialismen, der er knyttet sammen med en skærpelse af kampen om verdens opdeling.¹¹⁾ I Bjøls fremstilling bliver Lenins præcise bestemmelse af imperialismen overhovedet ikke nævnt - man får ved læsning af denne nærmest det indtryk, at Lenin kalder al økonomisk motiveret ekspansion efter kapitalismens gennembrud for imperialismen. Derfor forekommer det heller ikke mærkeligt, at Bjøl først skal have en moderne marxistisk imperialismeteorikeres belæg for at kunne fastslå, at imperialismen og kolonialisme ikke er identiske.¹²⁾ Det kunne Bjøl imidlertid have fået at vide hos Lenin, hvis han havde læst hans bog ordentlig. Han siger et sted:

"Kolonipolitik og imperialismen har også eksisteret før kapitalismens sidste stadium, ja før kapitalismen selv... Selv den kapitalistiske kolonipolitik på kapitalismens tidligere stadier adskiller sig væsentligt fra finanskapitalens kolonipolitik. Det afgørende kendetegn på den nyeste kapitalisme er det herredømme, der udøves af storindustriens monopolsammenslutninger."¹³⁾

10) Imperialismen p. 66

11) ibid. p. 136-37

12) Økologi p. 63.

13) Imperialismen p. 142-43

2. Postulatet om at Lenins teori er monokausal.

Den måske groveste fejlfortolkning af Lenins teori er, at kalde teorien monokausal eller monistisk økonomisk.¹⁴⁾ Jeg vil ikke engang kalde det en fortolkning - det fremtræder kun som en uunderbygget påstand, der gentages. Bjøl hævder, at Lenin skulle have sagt, at staternes adfærd kun er bestemt af økonomiske interesser (således som Bjøl definerer dette begreb - det er ofte uklart, hvad der nærmere menes med økonomiske interesser, men det vil jeg senere vende tilbage til). Efter Bjøls opfattelse kan man nemlig identificere en række andre determinater som værdisystem, prestigehensyn, grænseproblemer og sikkerhedshensyn, som også har en afgørende indflydelse på staternes adfærd.

Lenins analyse af imperialismen er især økonomisk (forstået som en analyse af den kapitalistiske produktionsmåde - forholdet mellem produktivkræfter og produktionsforhold i kapitalismens seneste udvikling). Flere steder i bogen beklager han imidlertid, at han ikke har fået lejlighed til at opholde sig så meget ved den ikke-økonomiske side af sagen.¹⁵⁾ Han udtrykker det således i forordet til den russiske udgave:

"Pjecen er skrevet med henblik på den tsaristiske censur. Af denne grund var jeg ikke blot tvunget til strengt at holde mig til den rent teoretiske - særlig den økonomiske - analyse, men også til at formulere de få nødvendige politiske bemærkninger med den største forsigtighed, i antydninger, på en måde tale fabelsprog, dette forbandede sprog, som tsarismen påtvang alle revolutionære, så snart de greb penne for at skrive noget "legalt".¹⁶⁾

Og i forbindelse med den allerede citerede definition skriver han:

"Vi skal senere se, hvorledes imperialismen kan og må defineres på anden måde, når man ikke nøjes med at betragte

14) Økologi p. 74. og Nat. Tidskr. p. 42

15) Imperialismen p. 58

16) ibid. p. 48.

rent økonomiske grundbegreber (hvad den anførte definition indskrænker sig til), men også betragter den historiske placering, som dette stadium i kapitalismen indtager indenfor kapitalismen overhovedet, eller forholdet mellem imperialismen og de to hovedretninger indenfor arbejderbevægelsen."17)

Lenin var udmærket klar over det begrænsede og foreløbige i sin analyse¹⁸⁾ - at forholdene mellem de økonomiske processer og de politiske institutioner ikke var tilstrækkelig belyst. At påstå, at Lenin troede på en mekanisk, vulgær og ensidig afspejling af de økonomiske processer i de politiske institutioner og deres beslutninger er så fatal en fejlfortolkning, at den må bygge på et stort ukendskab til, hvorledes Lenin opfattede den historiske materialisme. For ikke bare at udslynge den modsatte påstand af Bjøls - vil jeg underbygge min argumentation ved henvisninger til de få centrale passager i Lenins værk, der viser, at han havde et nuanceret syn på forholdet mellem økonomi og politik.

I slutningen af afsnittet om verdens opdeling mellem kapitalistsammenslutningerne, siger han således:

"Den seneste kapitalismes epoke viser os, at der på grundlag af den økonomiske opdeling af verden danner sig visse relationer mellem kapitalistsammenslutningerne (trusterne, monopolerne, min parantes E.C.), men at der ved siden af og i sammenhæng hermed tillige danner sig visse relationer mellem de politiske sammenslutninger, staterne, på grundlag af den territoriale opdeling af verden: kampen om kolonierne, "kampen om økonomiske områder". 19) (mine understregninger - E.C.)

I ovenstående citat, hvor Lenin kommer ind på forholdet mellem den økonomiske og den politiske opdeling af verden, bruges udtrykkene, at der ved siden af og i sammenhæng med den økonomiske opdeling etableres en politisk opdeling. De økonomiske og de politiske processer er på engang sammenhængende og adskilte. At tolke det lige citerede, som en påstand om, at de politiske processer er en direkte mekanisk

17) *ibid.* p. 151-52

18) Se Tom Kemp: *Theories of imperialism*. Dobson, London 1967 p. 4 og p. 66. Her understreges det tentative, ufuldstændige og modererede i Lenins teori. Se også *Imperialismen* p. 151.

19) *Imperialismen* p. 134.

refleks af de økonomiske processer, synes der ikke at være holdepunkter for. Det fremgår endnu tydeligere, hvis man ser på de andre steder i Lenins værk, hvor den samme problematik behandles. I afsnittet om verdens opdeling mellem stormagterne fremhæver Lenin, at udvidelsen af kolonibesiddelsen er foregået højst ujævnt og fortsætter:

"Foruden de rent økonomiske betingelser har også - på disses basis - geografiske o.a. forhold indflydelse på koloniernes størrelse."20)

og senere i samme afsnit:

"Den ikke-økonomiske overbygning, der rejser sig på finanskapitalens grund, dens politik, dens ideologi forstærker trangen til kolonierobringer."21)

I forlængelse heraf tilslutter Lenin sig en fransk forfatter Wahl, der siger, at der foruden den moderne kolonipolitiks økonomiske årsager også gør sig sociale årsager gældende.

Og endelig i det afsluttende kapitel om imperialismens historiske placering kan man finde yderligere belæg for, at Lenins teori ikke havde en monokausal karakter. Han siger her:

"Til kolonipolitikkens talrige "gamle" motiver føjede finanskapitalen kampen for råstofkilderne, om kapitaludførsel, om "indflydelsessfærer" - d.v.s. områder for profitable forretninger, koncessioner og monopolistiske profitter o.s.v. - og endelig kampen om det økonomiske område overhovedet."22) (mine understregninger - E.C.)

På trods af den sparsomme omtale af de politiske forholds forbindelse med de økonomiske processer, må man konkludere, at Bjøls opfattelse af Lenin på dette punkt er fejlagtig. For Lenin og andre ordentlige marxister er samfundet altid blevet betragtet som en meget kompleks struktureret helhed, indeholdende forskellige niveauer eller planer, som er relativt autonome i forhold til hinanden, men som påvirker hinanden gensidigt. Det politiske niveau

20) ibid. p. 141

21) ibid. p. 146

22) ibid. p. 196

(en del af overbygningen) er således relativt autonomt i hold til det økonomiske niveau (basis) og påvirker dette.²³⁾ Den grundlæggende marxistiske arbejdshypotese går kun ud på, at den politiske struktur "i sidste instans" bestemmes af den økonomiske basis, således som Engels engang udtrykte det. Hvad der nærmere skal forstås ved denne formulering og hvor lange tidsperioder, man skal se det over, kan naturligvis diskuteres. En vis vaghed er værd at fastholde - den betyder også, at man ikke kan kalde den historiske materialisme for en teori i egentlig forstand. Den udgør kun en række rimelige og empirisk velbegrundede arbejdshypoteser, som bestandigt må underkastes verifikationsforsøg af en eller anden slags ved mere konkrete studier, der dog altid må sættes ind i en større sammenhæng.²⁴⁾

Derfor vil en ordentlig marxist ikke afvise andre determinanter for staternes adfærd end "rene" økonomiske, som værdisystem, prestigehensyn og sikkerhedshensyn. Disse determinanter tilhører de politiske og ideologiske niveauer i overbygningen og har en relativ autonomi i forhold til den økonomiske basis og påvirker denne. Med Jon Elsters udtryk kunne man sige, at den historiske materialisme leverer en "multifunktionel" fortolkning af samfundsfænomenerne. Man kan måske i en moderne nuanceret opfattelse af den historiske materialisme gå så langt som til at sige, at den kapitalistiske produktionsmåde ikke har nogen positiv determinerende funktion overfor samfundslivet som helhed, men kun en negativt afgrænsende, således at en bestemt økonomisk basis udelukker bestemte politiske og ideologiske overbygninger.²⁵⁾ Så forbeholdent ville Lenin dog sikkert

23) Jan Otto Andersson: För en marxistisk nationalökonomi. Häftet för Kritiska Studier 1-2 1968, p. 29-36, Jan Otto Andersson: Teorier om imperialismens orsaker. Från Hobson till Horowitz. Häftet för Kritiska Studier 5, 1970, p. 4-29. Denne opfattelse af den historiske materialisme bygger især på Louis Althusser.

24) Indledning til Karl Marx: Kapitalen 1. bog. Bibliotek Rhodos. København 1970 af Johs. Witt-Hansen p.28-29.

25) Karl Marx: Samfunn og frihet. En antologi ved Jon Elster, Pax Oslo 1965, p. 27-29.

ikke have formuleret det.

Den historiske materialisme synes imidlertid ikke at være forstået af Bjøl, når han i en af sine afsluttende bemærkninger i artiklen: Den økonomiske imperialism, kan skrive således:

"Når man anlægger den historiske sociologis synsvinkel på ekspansionspolitikken, vil man blive slået af, i hvor høj grad forskelle i udviklingstrin betinger det ene samfunds mulighed for at bringe det andet under kontrol, og dermed virker som determinant for en ekspansionspolitik, al den stund staternes adfærd i betydelig grad bestemmes af de muligheder, der åbnes, uanset tid og sted. Men ved udvikling må forstås noget langt mere omfattende end de produktionsforhold, som marxismen først og fremmest har interesseret sig for, selv om de er betydningsfulde. Militær teknik, organisationsteknik, værdisystemer, uddannelstrin ect."²⁶⁾

Citatet afslører et ukendskab til den historiske materialismes mest elementære begreber. Marxismen har ikke, som Bjøl hævder først og fremmest interesseret sig for produktionsforholdene (hvis dette begreb skal forstås som det normalt gøres i den marxistiske litteratur), men for den fremherskende produktionsmådes udvikling i et samfund. Produktionsmåden består af produktivkræfter, produktionsbetingelser og produktionsforhold. Ved produktivkræfter forstås de eksisterende produktionsmidler (maskiner, værktøj), den teknologi og videnskab som muliggør og opretholder produktionsmidlerne og den faglærte arbejdskraft, som er nødvendig for at betjene produktionsmidlerne. Produktionsbetingelserne omfatter de givne naturlige forhold: jordbund, klima, råstoffer ect. Produktionsforholdene er det samme som de givne ejendomsforhold i samfundet.²⁷⁾ Produktivkræfterne forandrer sig autonomt - og det centrale for den marxistiske forskning er netop studiet af produktivkræfternes udvikling og den konflikt og spænding de kommer i med produktionsforholdene eller ejendomsforholdene under denne ud-

26) Nat. Tidsskr. p. 44

27) Jon Elster: Essays om Hegel og Marx. Artiklen: Noen logiske problemer innenfor den materialistiske historieopfatning. Pax, Oslo, p. 33-34. Se også Christian Groth: Den Historiske materialismes metod og hypoteser. Häftan för Kritiska Studier 4. 1968 p. 6-16

udvikling. Når Bjøl opremser de forskellige teknik'er, som han ikke mener, at marxismen har taget hensyn til, viser han kun, at han ikke ved, at disse teknik'er indgår i begrebet produktivkræfter, hvis udvikling netop er central i den marxistiske teori.

3. Mikroanalysen eller beslutningsprocesanalysen.

Bjøl citerer et afsnit af forordet til den franske og tyske udgave til Lenins værk, hvor han i 1920 skrev:

"I denne bog er ført bevis for, at krigen 1914-18 fra begge sider var en imperialistisk krig (d.v.s. en erobring-, rov- og plyndringskrig), en krig om opdeling og nydeling af kolonierne, finanskapitalens indflydelsessfærer o.s.v."28)

Det må efter Bjøls mening være prædiken eller propagandistisk tale, når Lenin bruger Begrebet "bevis" - for hvor er "beviset"?

"Når man vender sig til krigsudbruddet i 1914, bliver tingene endnu mere komplicerede. Det er svært i Lenins skrift at finde det "bevis" for, at krigen var en imperialistisk krig om "en deling af kolonierne" og "finanskapitalens indflydelsessfærer", som han hævder at have leveret."29)

Hvad ville Bjøl kræve at finde, for at kalde det et bevis? Han vil åbenbart kræve, at man ved en mikroanalyse eller beslutningsprocesanalyse af krigsudbruddet i 1914 skulle kunne påvise, at enhver politisk og administrativ beslutning eller i hvert tilfælde de vigtigste er taget under indflydelse af bestemte økonomiske pressionsgrupper. Men det har Lenin eller nogen ordentlig anden marxist jo aldrig påstået.³⁰⁾ Når Bjøl nærmest bebrejder Lenin, at han kun i ringe grad interesseret sig for mikroplanet eller en beslutningsprocesanalyse og ikke kan komme med nogle beviser på dette punkt, beror det på en misforståelse af karakteren af Lenins værk. Bjøl burde nemlig have citeret den efterfølgende sætning hos Lenin, hvor han siger:

28) Økologi p. 60, Nat.Tidsskr.p.36 og Imperialismen p.50.

29) Økologi p. 64.

30) Se også Kemp. p. 164.

"Thi beviset for en krigs virkelige sociale karakter, eller rettere dens virkelige klassekarakter, finder man selvfølgelig ikke i krigens diplomatiske historie, men i en analyse af de herskende klassers objektive situation i alle de krigsførende stater".31)

Bjøl gør, ligesom Lenin gjorde, opmærksom på den stærke integration af de økonomiske og politiske eliter i tiden op til 1914³²⁾, men når han forsøger at tilbagevise Lenins teori med mikroanalytiske forskningsresultater vedrørende selve krigsudbruddet i 1914, der siger, at de økonomiske eliter ingen nævneværdig direkte indflydelse havde på de diplomatiske beslutninger, er det groft misbrug af Lenins teori. Det er, at forsøge at tilbagevise en makroanalytisk teori med mikroanalytiske data, samtidig med at man tillægger teorien postulater, den ikke indeholder.

Derfor må Bjøls konklusion vedrørende Lenins teori blive så fejlagtig, som tænkes kan:

"Når man ser på eliteintegrationen og beslutningerne, må man overhovedet konkludere i to ting, der begge undergraver Lenins teori. Den ene, at de økonomiske elitors indflydelse ikke var entydig, men at forskellige grupper trak i modsat retning, den anden, at en lang række andre hensyn, som navnlig træder frem under en statskundskabssynsvinkel, end økonomiske indgik i beslutningspræmisserne."33)

For det første behandlede Lenin, som allerede nævnt næsten ikke mikroanalytiske forhold i sit værk. For det andet har Lenin aldrig påstået, at de økonomiske elitors indflydelse og interesser i de højtudviklede kapitalistiske lande var entydig, og at alle grupper trak i samme retning. Et af de centrale træk i Lenins værk er netop en påvisning af skærpelsen og uddybningen af modsætningerne mellem de forskellige dele af industrien og mellem de forskellige mo-

31) Imperialismen p. 50-51

32) Økologi p. 66-68, Nat. Tidsskr.p. 38-39. Imperialismen: afsnittet om Finanskapital og Finansologarki p.97-116

33) Nat. Tidsskr.p. 40.

nopoler.³⁴⁾ I slutningen af bogen siger han det f.eks. således:

"Den monopolistiske besiddelse af de vigtigste råstoffer har forøget storkapitalens magt enormt og skærpet modsætningerne mellem de kartellerede og ikke kartellerede industrier."³⁵⁾

Som eksempel på at fremtrædende økonomiske eliter gik ind for en forsoning mellem stormagterne anfører Bjøl den midlertidige afspænding mellem England og Tyskland i 1912, foranledigt af den økonomiske magtelite i statsoverhovedernes omgangskreds, og som resulterede i en aftale om opdeling af interessesfærer i Mesopotamien.³⁶⁾ For Bjøl er det et argument mod Lenins Teori, for mig at se er det en glimrende bekræftelse på teorien. Lenin afviste nemlig ikke midlertidige forbund og alliancer mellem de største konkurrenter, hvilket tydeligt kommer frem i polemikken mod Kautskys teori om ultraimperialismen:

"Inter-imperialistiske" eller "ultra-imperialistiske" forbund - ligegyldigt hvordan disse forbund end er indgået, om det er som en imperialistisk koalition mod en anden, eller som et almindeligt forbund af alle imperialistiske magter - må derfor i den kapitalistiske virkelighed og ikke i engelske præsters eller den tyske "marxist" Kautskys banale spidsborgerfantasi nødvendigvis kun være "pusterum" mellem krigene. Fredelige forbund forbereder krige og vokser tillige frem af krige, idet begge betinger hinanden og skaber en skiften af formerne for fredelig og ufredelig kamp på en og samme jordbund: Verdensøkonomiens og verdenspolitikens imperialistiske sammenhæng og vekselvirkning."³⁷⁾

Endelig har jeg allerede i det forudgående afsnit vist, at Lenin ikke har benægtet en lang række andre hensyns indflydelse end de "rent" økonomiske på staternes adfærd i imperialismens epoke.

34) Imperialismen p. 74-75, p. 161 og hele afsnittet om verdens opdeling mellem kapitalistsammenslutningerne p. 124-34.

35) ibid. p. 195

36) Økologi p. 64-65, Nat. Tidsskr. p. 40

37) Imperialismen p. 191.

Det er altså ikke Bjøl, der har undergravet Lenins teori, men Lenin, der har undergravet Bjøls opfattelse af den. Og når Bjøl et andet sted skriver:

"De foreløbige forskningsresultater på både det makroanalytiske og det mikroanalytiske plan får på den ene side Lenins teori til at fremtræde som videnskabeligt set så primitiv og misvisende, at den nærmest er værdiløs, men har på den anden side også klarlagt, hvorfor den har kunnet vinde så stor tiltro."38)

må man også her vende det om og konkludere, at det ikke er Lenins teori, der videnskabeligt er så primitiv og misvisende, men Bjøls opfattelse af samme.

4. Makroanalysen - kapitaleksporten.

På det makroanalytiske plan forsøger Bjøl, at foretage en tilsyneladende afvisning af den marxistiske påstand om en sammenhæng mellem den europæiske kapitaleksport og den oversøiske territoriale ekspansion ved en henvisning til Aron's forskningsresultater.³⁹⁾ Men tilbagevisningen bliver kun tilsyneladende. Aron hævder, at kun en meget lille del af de europæiske investeringer gik til de nyerehvervede kolonier, særlig ikke til Afrika, og Bjøl gør Arons lidt retoriske spørgsmål til sit: "Hvorfor skulle kapitalisterne være så ivrige efter at sikre sig kontrol med nye investeringsområder, når de alligevel ikke anbragte deres penge i dem?"⁴⁰⁾

Lenin var opmærksom på, at den største del af kapitaleksporten ikke gik til de nye kolonier - det kan endda udlæses af hans tabel over den udførte kapital's fordeling, selv om man godt kunne have ønsket sig en mere nuanceret tabelopstilling.⁴¹⁾ Han giver også direkte udtryk for det et andet sted i samme afsnit, idet han siger:

38) Nat. Tidsskr.-p. 38

39) Økologi p. 63. Nat. Tidsskr.p. 40.

40) Nat. Tidsskr. 9. 40.

41) Imperialismen p. 120.

"I disse tilbagestående lande er profitten i almindelighed meget stor, thi der findes kun lidt kapital, jorden er forholdsvis billig, lønningerne små, og prisen på råstofferne lav, muligheden for kapitaludførsel bliver skabt ved, at en række tilbagestående lande allerede er draget ind i verdenskapitalismens kredsløb, jernbanernes hovedlinier allerede lagt under bygning, de elementære betingelser for industriel udvikling sikret o.s.v." (min understregning - E.C.) 42)

Her er altså en klar tilkendegivelse af, at investeringerne især går til områder, hvor der er visse elementære betingelser til stede for at kapitalen kan yngle. Med hensyn til Arons spørgsmål kan man også hente noget af et svar i Lenins værk, og behøver ikke som Bjøl⁴³⁾, at gå til nyere marxistiske fortolkninger:

"Ligesom trusterne kapitaliserer deres formue på grundlag af en dobbelt vurdering, idet de regner med de i fremtiden "mulige" (endnu ikke forhåndenværende) profitter og med andre resultater af monopolet, således bestræber finanskapitalen i almindelighed sig også for at rive så meget land som muligt til sig, ligegyldigt hvilket, ligegyldigt hvor, blot ud fra håbet om eventuelle råstofkilder, af angst for at komme til kort i den forrykte kamp om de sidste ufordelte stumper af verden eller ved nyfordeling af det allerede opdelte." 44)

Når Bjøl derefter forsøger, at vise at de erhvervede koloniområder kun spillede en marginal økonomisk rolle for de største europæiske lande,⁴⁵⁾ og dernæst nærmest vil afvise den marxistiske påstand om en sammenhæng mellem kapital-eksporten og kolonierhvervelserne, viser det yderligere, at han ikke har forstået at vurdere nogle økonomiske processer i sin helhed - ikke har forstået dynamikken i den verdensøkonomiske akkumulationsproces. Hvad der er vigtigt, når man betragter kapitaleksporten i relation til den kapitalistiske reproduktionsproces, er ikke det absolutte omfang eller den relative betydning, men den rolle den spiller for uddragningen og realiseringen af merværdien, så processen kan fortsætte på et højere niveau.⁴⁶⁾

42) ibid. p. 118

43) Økologi p. 63., hvor Bjøl henviser til Kemp.

44) Imperialismen. p. 145.

45) Nat. Tidsskr.p. 40-41

46) Kemp p. 159.

II.2 Generelt om forholdet mellem økonomi og politik.

Som allerede påpeget er det i Bjøls fremstilling ofte vanskeligt at finde ud af, hvad der nærmere forstås ved "økonomiske hensyn" eller "det økonomiske system". Han er selv klar over, at begrebet "økonomiske hensyn" som adfærdsdeterminant kan forstås på flere måder. Det kan således som Bjøl ser det, dels forstås som stræben efter økonomiske fordele, dels som de muligheder eller begrænsninger et samfunds økonomisk potentiel giver et land i den internationale politik.⁴⁷⁾

Andetsteds i Bjøls behandling af den internationale politik fremgår det klart, at der bag sondringen mellem økonomi og politik ligger en aspektbetragtning. Det økonomiske system er ligesom det politiske et aspekt af samfundet.⁴⁸⁾ Der gøres ligeledes opmærksom på, at sondringen mellem økonomi og politik og mellem økonomi og de andre adfærdsdeterminanter er analytiske kunstgreb, som ikke bør tilsløre det samspil, der finder sted mellem dem. Men spørgsmålet er, om ikke netop Bjøls disposition og aspektbetragtning tilslører dette samspil og denne vekselvirkning.

Man får nok at vide, at der ligger en aspektbetragtning til grund for sondringen, men man får ingen indholdsmæssig definition af, hvad det økonomiske system er. Jeg skal imidlertid tage meget fejl, hvis Bjøls udtalte definition ikke ligner en af de almindeligste borgerlige, liberale definitioner af økonomi:

"Economics is the study of how men and society choose, with or without the use of money, to employ scarce productive resources to produce various commodities over time and distribute them for consumption, now and in the future, among various people and groups in society".⁴⁹⁾

47) Økologi p. 56

48) Ibid. p. 1-2. Statsadfærd p. 40.

49) Paul A. Samuelson: Economics. An introductory analysis. McGraw-Hill book Cam. New York 1964. Sixth Edition, p. 5.

Bag en sådan definition af økonomien ligger en meget naiv antropologi (homo oeconomicus), hvor samfundet består af homogene individer, der alle besidder samme typer af behov og stræben, uanset deres stilling i produktionsprocessen. En marxistisk nationaløkonomis studieobjekt er derimod de menneskelige relationer, som betinges af en bestemt materiel produktionsmåde (f.eks. den kapitalistiske). Det indebærer, at det varierer alt afhængig af produktionsmådens art. Det er med andre ord et historisk studium, hvorimod den borgerlige nationaløkonomi er fundamental ahistorisk i sin metode og sit begrebsapparat. For den anskues alle historiens økonomiske hændelser igennem et par kapitalistiske briller.⁵⁰⁾

Min påstand er, at en aspektbetragtningssmåde kombineret med en ahistorisk opfattelse af politik og økonomi tilslører, at politikken og økonomien bliver knyttet sammen på en specifik måde alt efter økonomisk samfundsform og udviklingstrin.

Det samme gælder behandlingen af adfærdsdeterminanterne i økologikompendiet. I forordet siges det, at disse kategorier ikke skal levere forklaringssystemer - de er heuristiske redskaber - og at man ikke tager stilling til med hvilken relativ vægt de forskellige determinanter indgår i en kausalsammenhæng.⁵¹⁾

Jeg vil kalde Bjøls behandling eklektisk, fordi han bevidst undlader at finde frem til hvorledes de forskellige determinanter indgår i specifikke relationer til hinanden og danner en helhedsstruktur i de forskellige historiske perioder. Det er efter min mening utilstedeligt, når man ganske vilkårligt skøjter rundt i historien fra de gamle romere til amerikanerne i Vietnam i behandlingen af de forskellige adfærdsdeterminanter uden nogle teoretiske intentioner om opstilling af forskellige historisk-økonomisk betingede strukturer af determinanter.

Er det f.eks. rigtigt, når en moderne amerikansk imperialismeteoriker skriver følgende?:

50) Andersson: För en marxistisk nationaløkonomi. p. 30-31

51) Økologi p. 2.

"De traditionelle midler står stadig til rådighed og bruges stadig. Vi har endnu invasionen og anvendelsen af militærmaqt, kun bortforklaringerne er ført a jour. En flåde, der spænder over hele jorden, og et ekstensivt net af militære baser hviler tungt på resten af verden. Desuden sætter man stor lid til nyere midler, der ikke er ganske nye, men som anvendes i større omfang og på mere raffineret vis end tidligere: militærhjælp for at styrke "pålidelige" regeringer mod revolution, økonomisk hjælp for at fremkalde et miljø, der er gunstigt for udenlandsk kapital og import, og så er der det allerstedsnærværende CIA. Det objektive grundlag for systemet af alliancer og kontrol er stadig markedet og de finansielle relationer, der fremkalder de mindre udviklede områders afhængighed af de urbaniserede centrer.

Set i dette lys er der ikke nogen fundamental konflikt mellem økonomiske, politiske og militære interesser. Der findes og vil altid opstå meningsforskelle på grund af modstridende interesser mellem økonomiske grupper, andre sociale klassers og lags særlige interesser og regeringsembetsmændenes og den militære elites bureaukratiske hensyn. Men den heraf følgende uenighed har at gøre med valget af strategi og taktik, så man bedst kan holde så meget som muligt af verden åben for privatkapitalismen og især for den amerikanske kapitalisme."52)

Er de økonomiske, politiske og militære interesser kædet sammen på en specifik måde i de højtudviklede vestlige kapitalistiske samfund og specielt blandt disse stormagter? Det synes Bjøl ikke at kunne give noget svar på, og hvad der er værre, der synes ikke at være nogen intentioner om opstillinger af tentative teorier vedrørende en bestemt adfærdsdeterminantstruktur for disse lande i forskellige historiske perioder.

Bjøl interesserer sig især i afsnittet om forholdet mellem politik og økonomi for ret begrænsede problemstillinger - for de økonomiske interessers indflydelse på målsætningen i konkrete konflikter - og for den tærskel, hvor økonomiske interesser gøres til statsinteresser.⁵³⁾

52) Harry Magdoff: Imperialismens Epoke. Demos. København 1970. p. 20-21.

53) Økologi p. 69-74.

En af hans indvendinger mod den marxistiske imperialismeteorier er:

"Men der er hos tilhængere af den økonomiske imperialismeteorier en udpræget tendens til at stille de muligheder, staterne har for at manipulere med kapitalen i forfølgelse af politiske mål, i skyggen af kapitalens muligheder for at manipulere med staten."54)

Marxister og deriblandt Lenin vil, som jeg allerede har påpeget flere gange, ikke hævde, at der er et permanent sammenfald mellem specifikke økonomiske interesser og de udtrykte statsinteresser - tværtimod. For dem har staten en relativ autonom stilling i forhold til de forskellige økonomiske interessegrupper, men også kun relativ.

Når Bjøl siger, at marxister har undervurderet staternes muligheder for at manipulere med kapitalen i forfølgelsen af politiske mål, indeholder det nok en vis sandhed, men det undergraver dog ikke det centrale marxistiske postulat om de relativt begrænsede muligheder staterne har for at manipulere med kapitalen. Regeringer i de højtudviklede kapitalistiske samfund må i stigende grad gribe ind i de økonomiske processer og derved begrænse og undergrave nogle af kapitalejernes interesser og rettigheder, men indgrebene er ikke i fundamental strid med ejernes interesser. Det er kun en del af de "løsepenge" ejerne må betale netop for at opretholde ejerklassens rettigheder generelt.⁵⁵⁾ Derfor kan Bjøl ikke nævne et eksempel på, at en regering i et kapitalistisk samfund har formået at ændre dette system til et socialistisk af de fredelige parlamentariske reformers vej, selvom nogle regeringer i tidens løb har proklameret, at det var deres mål, og sikkert også kunne have fået befolkningsflertallet med ved en dristig politik.

Statsinteresser og økonomiske interesser, her forstået som den generelle interesse i fastholdelsen af det privatkapitalistiske system under en eller anden form har vist sig at være sammenfaldende.

54) Nat.Tidsskr. p. 42.

55) Ralph Miliband: Statsmakten i det kapitalistiske samfund. En analyse af maktsystemet under sen-kapitalismen. Pax, Oslo 1970 p. 79-130.

Det får man ikke klart at vide hos Bjøl, her får man nærmest det indtryk, at der kan opstå mere fundamentale modsætninger mellem statsinteresserne og specifikke økonomiske interesser. Det kan der nok også i specielle situationer, men ikke således, at det kommer til et brud med de generelle økonomiske principper i større omfang.

Det forudgående skal ikke forstås således, at jeg mener at konkrete studier af specielle økonomiske presionsgruppers indflydelse i specielle beslutninger er irrelevante - tværtimod. De må blot ikke stå isolerede, men bør sættes ind i en større teoretisk sammenhæng. F.eks. vil det være umuligt at bedømme forholdet mellem amerikansk økonomi og politik ved blot at trække enkelte eksempler på store monopolars direkte indflydelse i konkrete beslutninger frem. De må sættes ind i en sammenhæng, hvor den samlede amerikanske økonomi sættes i relation til verdensøkonomien.⁵⁶⁾

III. Afsluttende bemærkninger.

I det forudgående har jeg især søgt at vise, at Bjøls opgør med Lenins imperialismeteorier kan ses som én stor kamp med vejrmøller. Grundtrækkene i Bjøls argumentationsteknik er gammelkendt. Man opstiller et imaginært og falsk billede af modstanderen, samtidig med at man tildeler hans teori en række enkle og vulgære postulater, som han aldrig selv har udtalt, hvorefter man så går igang med at nedgøre den indbildte teori med nogle ret enkle argumenter. Det kalder jeg uvidenskabelighed - men måske har Bjøl slet ikke haft videnskabelige intentioner med sin behandling af Lenin - i så fald har jeg blot været naiv og troet på en af den nye styrelseslovs formuleringer, der siger, at på universiteterne bringes undervisning på et videnskabeligt grundlag. Måske er det slet ikke Lenins egen teori Bjøl er ude på at ramme, men senere vulgære Leninepigoners - så burde han da blot have gjort opmærksom på det.

56) Det er netop det Magdoff forsøger at gøre i sin bog.

skilt og dybtgående behandling.

Mange vil sikkert standse her i deres forklaring af "hvorfor det kunne ske og sker" - hvorfor Bjøls behandling af Lenins teori er blevet så overfladisk. Jeg tror imidlertid forklaringen er utilstrækkelig, selvom den har peget på væsentlige momenter. Mit eksempel viser noget mere. Det siger noget om det videnskabelige miljø og den gensidige videnskabelige kontrol i dette miljø. Ideelt set burde Bjøls fortolkning af Lenin være blevet imødegået af kritiske kolleger, som gjorde ham opmærksom på misforståelserne, således at den aldrig var blevet nedfældet i et kompendium - men det er altså ikke sket og hvorfor? Kontrollen må ikke være effektiv nok. Man kunne antage, at kontrollen kun er effektiv indenfor visse rammer - at der i afdelingen for international politik findes en fælles, vag og ubevidst ideologisk opfattelse af samfundet i det hele taget, som bevirker at man ikke kontrollerer hinandens arbejder ud over visse grænser, fordi man ikke sætter sig eller kan sætte sig ud over den vage ubevidste fællesideologi. En sådan situation er betænkelig foret videnskabeligt miljø - man mister en del af dynamikken i arbejdet, og der vil være tendens til at miljøet bliver "ideologisk" selvsupplerende. Man undgår beskæftigelsen med bestemte problemer ved en overfladisk afvisning af andre teorier. En reel konfrontation og diskussion med nuancerede marxister bliver udelukket. Det ville have været noget mere frugtbart, hvis Bjøl var gået ind i en reel diskussion med f.eks. Tom Kemp, som han selv kalder en af de mest nuancerede af de moderne marxistiske teoretikere⁵⁷⁾, end at kæmpe med vejrmøllerne. Hvorfor er det ikke sket? Det kan nås endnu.

Når kontrollen ikke kommer indefra, må den komme udefra, hvis den i det hele taget skal komme-fra andre videnskabelige miljøer med andre opfattelser, eller fra studenterne, som i dette tilfælde. Men at også den eksterne kontrol med de ting, der produceres, kan blive næsten fuldstændig

⁵⁷⁾ Økologi p. 65.

Min egen fortolkning af Lenins værk skal ikke opfattes som særlig ny, selvstændig eller den eneste rigtige. Jeg skal være den sidste til at udtale, at Lenins værker (og heriblandt værket om imperialismen) ikke kan fortolkes på flere måder. Det jeg kun har villet fremhæve i denne artikel er, at man i hvert tilfælde ikke på en videnskabelig forsvarlig måde kan komme frem til den fortolkning af Lenins teori, som Bjøl kommer til. Mit forsvar for en loyal behandling af teorien må heller ikke tages som udtryk for, at jeg mener at teorien i dag er en god beskrivelse eller forklaring af virkeligheden. Jeg mener dog langt fra at teorien er så primitiv, som Bjøl påstår, specielt set i relation til på hvilket tidspunkt, den er fremsat, men som teori i et studium af den moderne imperialisme er den ganske utilstrækkelig - her må inddrages mange flere og nye momenter. Når jeg i artiklen har bragt så mange citater fra Lenins værk om imperialismen, har det været for at underbygge min argumentation med konkrete henvisninger, i stedet for blot at påstå det modsatte af Bjøl. Citaterne er selvfølgelig udvalgt udfra min egen forståelseshorisont, dog uden at jeg bevidst har undladt dele, som kunne gå imod min fortolkning. Jeg skal imidlertid ikke på forhånd afvise, at der kan findes passager i Lenins værk, som vil modificere min fortolkning, men jeg vil efter et nøje studium af teorien afvise, at Bjøl kan finde helt konkrete belæg for sin fortolkning af Lenin.

Nu har jeg blot dykket ned i et lille og afgrænset område og fundet ud af, hvor stor den ideologiske tilsløring kan blive - og man kunne uden tvivl finde mange andre emner og områder i vort studium, hvor man ville komme frem til lignende resultater. Men har den overfladiske behandling ikke en naturlig forklaring i, at universitetslærere ikke kan være eksperter på alle deres diciplins mange felter? Er de ikke, og specielt i en lærebog, tvunget til at gå ret let henover mange forskellige teorier, hvis de skal dække hele diciplin? Jo - det giver selvfølgelig en del af forklaringen på den nødvendigt overfladiske og ideologisk påvirkede behandling af mange problemer. Der kan sættes spørgsmålstejn ved næsten alt i en lærebog, hvis man tager de enkelte problemer under sær-

illusorisk er Bjøls artikel om den økonomiske imperialisme i sidste nummer af Nationaløkonomisk Tidsskrift et godt eksempel på. For hvad sker der når Bjøl skriver en sådan artikel til dette specielle tidsskrift? Den vil sandsynligvis blive pladask godtaget af ca. 90% eller flere af Danmarks økonomer. De har simpelthen fået en så effektiv ideologisk indsprøjtning igennem den liberale nationaløkonomi, at de vil have vanskeligt ved at få øjnene op for alternative måder at betragte samfundet på f.eks. en marxistisk. Så at sige ingen vil finde på at kontrollere Bjøls påstande - de er fremsat af en professor i politisk videnskab, der kan henvise til mange fine værker. Artiklen i sin helhed passer fint ind i deres referencerammer og med deres forhåndsformodninger.

Er der nu nogle, der stadig vil påstå, at der ingen ideologisk indoktronerer finder sted på universiteterne? For mig at se, er den ideologiske tåge tæt - vi lever med et ideologisk forureningsproblem.

Litteraturliste:

- Andersson, Jan Otto: För en marxistisk nationaløkonomi. Häf-
för Kritiska Studier, 1-2 1968 p. 29-36.
- Andersson, Jan Otto: Teorier om imperialismens orsaker. Från
Hobson till Horowitz. Häftnen för Kritiska Studier, 5, 1970
p. 4-29.
- Bjøl, Erling: Internationale politiske systemer. Institut for
Statskundskab. Aarhus Universitet 1969. (kompendium).
- Bjøl, Erling: International politik. Statsadfærd. Akademisk
Boghandel 1970. (kompendium).
- Bjøl, Erling: International politik. Økologi. Akademisk Bog-
handel 1970. (kompendium).
- Bjøl, Erling: Den økonomiske imperialismeteor. Nationaløko-
nomisk Tidsskrift 1970, 108 bd. 1-2 heft. p. 35-45.
- Elster, Jon: Essays om Hegel og Marx. Noen logiske probleme
innenfor den materialistiske historieopfatning. Pax,
Oslo, p. 33-63
- Groth, Christian: Den historiske materialismes metod og hy-
poteser. Häftnen för Kristiska Studier 4. 1968 . 6-16.
- Kemp, Tom: Theories of imperialism. Dobson, London, 1967.
- Lenin, V.I.: Imperialismen som kapitalismens højeste stadium.
Lenins udvalgte værker bd. 6, Tiden, København 1947,
p. 48-202.
- Magdoff, Harry: Imperialismens epoke, Demos, København, 1970.
- Marx, Karl: Kapitalen 1. bog. Bibliotek Rhodos, København
1970. Indledningen of Johs. Witt-Hansen p. 5-88.
- Marx, Karl: Samfunn og frihet. En antologi ved Jon Elster,
Pax, Oslo.
- Miliband, Ralph: Statsmakten i det kapitalistiske samfunn.
En analyse af maktsystemet under sen-kapitalismen.
Pax, Oslo, 1970.
- Samuelson, Paul.: Economics. An introductory analysis.
Mcgraw-Hill book Com. New York 1964, 6. ed.